

EEN GROEP WEGGEVOERDEN.

1. P. G. van Waereghem. 2. C. P. Van Cherscamp. 3. V. J. van Oostakker. 4. B. P. van Gent.
5. P. C. van Dondermonde.

Uit hoofde van hetzelfde besluit, wordt de bevoegdheid, die vroeger aan de Belgische rechtbanken toegekend was, aan de Duitsche rechtbanken overgedragen.

Een derde besluit van 15 Mei 1916, machtigt de gouverneurs, de militaire kommandanten en arrondissements-chefs om te gebieden, dat de werklozen met geweld naar de plaatsen gevoerd zullen worden, waar zij moeten werken.»

Dat was reeds dwangarbeid, doch in België zelf.

Thans gaat het niet meer over dwangarbeid in België, maar in Duitschland ten voordeele der Duitschers.

Om aan de gewelddadige maatregelen een schijn van gewettigheid te geven, voerde de bezettende macht in de Duitsche pers — zoowel in die van Duitschland als die van België — vooral twee voorwendselen aan: de werklozen zijn een gevaar voor de openbare orde, een last voor de openbare liefdadigheid.

De kardinaal herinnert dan aan zijn brief tot

den gouverneur-generaal en von Bissings antwoord betreffende: «de financieele lasten der ondersteuning en het gevaar dat de werklieden hun technische vaardigheid zouden verliezen.»

En de kardinaal vervolgt:

«Er zouden wel andere middelen zijn om onze financiën te beschermen, namelijk ons de oorlogslasten te besparen, die tot nu toe tot een miljard stegen en steeds nog elke maand 40 miljoen beloopten, ons de opeischingen in natura te besparen, die reeds verscheidene milliarden bedragen en ons ten slotte uitputten.

Er zouden veel andere middelen zijn, om in het behoud der beroepsvaardigheid onzer werklieden te voorzien, namelijk aan de Belgische nijverheid hare machine's met toebehoorten te laten, alsmede de grondstoffen en de voortbrengselen, die van België naar Duitschland gevoerd zijn. Noch in de steengroeven, noch in de kalkovens, waar de Duitschers zelf verklaren, dat zij de werklozen heenzen, zullen onze vaklieden hunne beroepsvaardigheid volmaken.

De naakte waarheid is deze: ieder weggevoerd werkmán beteekent een soldaat meer voor het Duitsche leger. Hij zal de plaats innemen van een Duitsch werkmán, waarvan men een soldaat zal maken.

De toestand, dien wij aan de beschaafde wereld blootleggen, komt hier op neer:

Vierhonderd duizend arbeiders zijn zonder het te willen en grootendeels ter oorzaak van het bezettingsregiem, de werkloosheid ten prooi gevallen.

Zonen, echtgenooten, vaders verdragen zonder morren en met eerbiediging van de openbare orde, hun ongelukkig lot; het samenhoorigheidsgevoel der natie voorziet in hun meest nijpende behoeften; door allergrootste zuinigheid en door edelmoedig vele zaken te derven, blijven zij bewaard voor de uiterste ellende en wachten met waardigheid, door den nationalen rouw nauwer en inniger aaneengesloten, op het einde van ons aller beproeving.

Troepjes soldaten dringen met geweld deze arme woningen binnen, rukken de jongelingen weg van hun ouders, den man van zijne vrouw, den vader van zijne kinderen, bewaken met de bajonet de uitgangen langs waar de echtgenooten en de moeders willen toesnellen om aan de vertrekkenden een laatste vaarwel te sturen, verdeelen de gevangenen in groepjes van veertig of vijftig, laden ze met geweld in goederenwagens; de lokomotief staat onder stoom; als de trein vol is, geeft een hooger officier het signaal tot het vertrek.

En weer zijn een duizendtal Belgen tot slavernij gebracht, en zonder voorafgaand vonnis, veroordeeld tot de zwaarste straf van het wetboek van strafrecht: de deportatie. Ze weten niet waarheen zij gaan, noch voor hoelang. Al wat zij weten is, dat hun werk den vijand alleen ten goede zal komen. Menigeen heeft men door lokmiddelen of door bedreiging een verbintenis afgeperst, die men «vrijwillig» durft heeten.

Daarbij, men werft voorzeker werkloozen aan, maar men rekruteert ook in groot aantal — de verhouding is een vierde in het arrondissement Bergen — mannen, die nooit werkloos geweest zijn en tot de meest verschillende beroepen behooren: beenhouwers, bakkers, meester-kleermakers, brouwersknechten, elektriciens, landbouwers; men neemt zelfs knapen, leerlingen uit de kollege's, studenten van de universiteiten en de hogere scholen.

En toch hadden twee hooge overheden van het Duitsche keizerrijk ons uitdrukkelijk de vrijheid van onze landgenooten gewaarborgd. »

De kardinaal haalt dan de onderhandelingen met baron von Huene, militair gouverneur van Antwerpen aan, zooals we die vermeld vinden in zijn eersten brief aan von Bissing. Hij wijst ook op het antwoord van den algemeenen gouverneur, waarin deze zegde:

«Het bezigen van werkloozen in Duitschland, eerst ingevoerd na twee jaren oorlog, verschilt essentieel met het gevangennemen van de tot den militairen dienst geschikte mannen. De maatregel houdt ook geen verband met de oorlogsvoc-

ring zelve, maar berust op maatschappelijke en staathuishoudkundige gronden.»

• En de kardinaal besluit:

«Juist alsof het woord van een fatsoenlijk man na een of twee jaar opzegbaar was, evenals een huurreel op korten termijn.

Juist alsof de verklaring in 1914 gegeven, niet uitdrukkelijk buitensloot én de krijgsverrichtingen én den dwangarbeid.

Juist alsof, ten slotte, ieder Belgisch werkmán, die de plaats inneemt van een Duitsch werkmán, dezen laatsten niet in staat stelde om een leemte in het Duitsche leger aan te vullen.

Wij, herders van deze schapen, die ons door woest geweld ontruikt worden, wij staan daar angstig na te denken over de zedelijke en godsdienstige verlatenheid, waarin zij gaan wegwijnen; wij zien machteloos toe op de smarten en den schrik in zoovele verstrooide of bedreigde huisgezinnen, en wij wenden ons tot alle rechtschapen lieden, geloovigen en niet geloovigen in de verbondene landen, in de neutrale landen, ja, zelfs in de vijandelijke landen, die eerbied hebben voor de menschelijke waardigheid.

Wanneer kardinaal Lavigerie zijn krijgstoht ondernam tegen de slavernij, zegende Paus Leo XIII hem en sprak: «De openbare meening is nu, meer dan ooit, de koningin van de wereld: op haar moet gij inwerken. Alleen door haar, zult gij de overwinning behalen.»

Moge de Goddelijke voorzienigheid hen allen bezielen, die gezag uitoefenen, het woord voeren, de pen hanteeren, om zich te scharen rond onze nederige Belgische vlag, tot afschaffing van de Europeesche slavernij.

Moge het menschelijk gevoel zegevieren over alle drogredenen en standvastig getrouw blijven aan het machtige woord van den H. Ambrosius: «De eer boven alles!» (Nihil praefereendum honestati!) »

In naam der Belgische Bisschoppen,

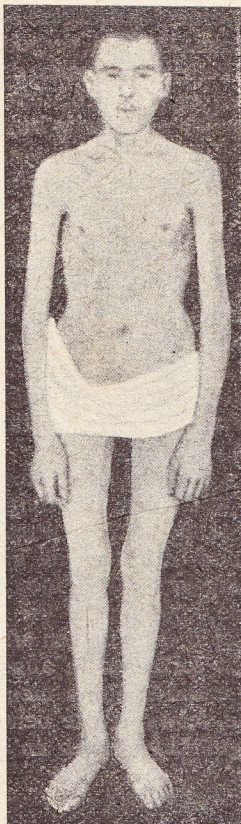
D. J. Kardinaal Mercier,
Aartsbisschop van Mechelen.

Den 25ⁿ November richtte de kardinaal een derde schrijven aan den gouverneur-generaal:

Mijnheer de gouverneur-generaal,

In kringen, van welke ik mocht gelooven, dat ze juist ingelicht waren, werd gezegd: dat Uwe Excellentie het als een plicht beschouwd had, bij de hoogste overheden van het keizerrijk te protesteeren tegen de maatregelen, die zij verplicht is in België toe te passen. Ik rekende dus, op zijn minst, op een uitstel in de toepassing dezer maatregelen, tot zij aan een nieuw onderzoek zouden onderworpen geweest zijn én op een verzachting in de wijze, waarop zij worden uitgevoerd.

En zie, zonder ook maar met een woord te antwoorden op de bewijzen, door welke ik het anti-juridisch en anti-sociaal karakter bewezen heb van de veroordeeling der Belgische arbeidersklasse tot dwangarbeid en deportatie, stelt Uwe Excellentie zich tevreden met in hare telegram van 23 November, den tekst zelf van haar

De weggevoerde H. J. van Oostcamp.

brief van 26 Oktober te herhalen. Hare twee brieven van 23 November en 26 Oktober zijn inderdaad, wat den inhoud en bijna wat den vorm aangaat, hetzelfde.

Van den anderen kant gebeurt de aanwerving der zoogenaamde werkloozen meerendeels zonder in het minst rekening te houden met de aanmerkingen der plaatselijke overheden.

Verscheidene verslagen, die ik in mijn bezit heb, getuigen, dat de geestelijken worden verwijderd, dat de burgemeesters en gemeenteraadsleden gewelddadig tot zwijgen gedwongen worden. De aanwervers staan bijgevolg voor onbekenden, waartusschen zij willekeurig hun keus doen.

Voorbeelden van hetgeen ik beweer, zijn er in overvloed; ik geef er hier, onder de vele andere, die ik ter beschikking houd van Uwe Excellentie, twee die zeer onlangs voorvielen.

Den 21ⁿ November had de aanwerving plaats in de gemeente Kersbeek-Miscom. Van de 1325 inwoners der gemeente haalden de aanwervers er 94 weg; troepsgewijze, zonder onderscheid van maatschappelijke stand of beroep: zonen van landbouwers, kostwinners van bejaarde en gebrekkige ouders, vaders die vrouw en kinderen in ellende achterlaten, allen voor hun familie zoo noodig als dagelijksch brood. Twee gezinnen zien zich elk vier zonen tegelijk ontroofen. Op de 94 weggevoerden waren 2 werkloozen.

In de streek van Aarschot geschiedde de re-

kruteering den 23ⁿ November: te Rillaer, Gelrode, Rotselaar, werden niettegenstaande al hun protesten weggevoerd: jongelingen, die de steun hunner moeder, eene weduwe, waren; boeren, hoofden van een talrijk gezin — een hunner, die de vijftig al voorbij is, heeft 10 kinderen —, die het land bebouwden, vee bezaten, en nooit een stuiver van de openbare liefdadigheid hadden ontvangen.

In de kleine gemeente Rillaer heeft men 25 jongens van 17 jaar medegevoerd.

Uw Excellentie zou gewild hebben, dat de gemeentebesturen medeplichtig waren geworden aan deze hatelijke aanwervingen. Krachtens hun wettelijke positie en in geweten konden zij dat niet.

Maar zij konden de aanwervers inlichten en daarvoor waren zij de aangewezen personen. De priesters, die beter dan wie ook de lagere volksklassen kennen, zouden een kostbare hulp zijn voor de aanwervers. Waarom vergeet men hun medewerking?»

* * *

Dus intusschen gingen de deportaties toch maar voort en steeds op driester wijze.

Afgevaardigden en Senatoren van Bergen hadden aan von Bissing eveneens een protest-brief gericht, en schreven hem een tweeden. Hierin stonden inlichtingen over de ongehoorde slavenjacht in de Borinage.

Te Quaregnon riep men 1000 burgers naar de controle en deporteerde er 304 van. Er waren er 227, die geen werkloozen waren. Zoo moesten o.m. vertrekken: 4 boeren, 5 bakkersbazen, 6 bakkersgasten, een beenhouwersbaas, een ingenieur-brouwer, bestuurder eener groote brouwerij, een groot-handelaar, de zoon van den meester van een smeltoven, een drukkersbaas.

De mijnwerkers werden vrijgesteld.

Te Dour deporteerde men op 137 man, 117 arbeiders, o.m. 9 boeren, 4 studenten en veel kleine patroons, die thuis arbeidden.

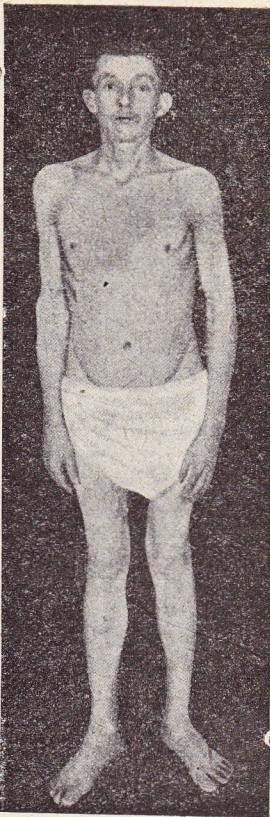
Te Wasmes op 186 gedeporteerden, 130 niet-werkloozen; te Frameries op 200 arbeiders, 187 niet-werkloozen; te Hornu op 140 gedeporteerden, 87 niet-werkloozen; te Paturages op 139 gedeporteerden, 134 niet-werkloozen.

Men eischte hier vooral de geschoolde werklieden van allerlei fabrieken.

Van de «Forges et laminoirs de Baume», te Haine-St-Pierre nam men 72 arbeiders; uit de werkhuizen van Gilson te La Croyère, 50, van de Brugeoise en Nicaise en Deleuve, 56, enz.

Uit de hoogovens en smelterij van La Louvière werd 70 o/o van het personeel weggevoerd, zoodat men er den arbeid leggen moest; uit de werkhuizen Boël te La Louvière rekruteerde de bezetter 249 man, waaronder een bureel-chef, 10 bedienden, 21 meesters en 217 arbeiders. Allen hadden arbeid.

En dan in de glasblazerij van Jemappes. Deze had op 4 December 1915 het werk hernomen; zonder ophouden werkte ze tot 1 September 1916. Dan lag ze stil, wegens herstelling der ovens, maar met het doel de werkzaamheden nog uit

De weggevoerde S. L. van Gent.

te breiden. Maar de bezetter haalde nu meer dan de helft van het beste personeel weg.

Te Moortsel bij Aalst verklaarden de werklozen, dat zij niet zouden vertrekken, als niet alle weerbare mannen meegingen. Men riep toen de gansche mannelijke bevolking op, maar op het oogenblik van het vertrek scheidde men de werklozen van de anderen. De eersten begonnen toen te vechten, maar ze werden in een fabriek opgesloten, waar soldaten hen dan afhaalden en wegvoerden. De afgevaardigde Daens van Aalst, ried de mannen aan niet te teekenen.

Treinen met gedeporteerden reden in groot aantal voorbij Brussel en stationeerden hier en daar. De ongelukkigen zaten veelal in gesloten veevagens. Men hoorde hen zingen en roepen.

Te Jemappes sloeg een soldaat een vrouw, die zich aan haar zoon klemde, met den kolf van zijn geweer. Een jonge vrouw ging dan tusschen die vrouw en den Duitscher staan en op haar borst wijzend, riep ze:

«Sla mij, als ge durft, maar eerbiedig die moeder!»

Andere soldaten kwamen en scheidden de gedeporteerden van de vrouwen.

Den 8ⁿ November vertrok het eerste kontingent van Antwerpen uit de Zuidstatie: 800 arbeiders. De bloedverwanten moesten op een afstand blijven. Troepen sloten de Zuiderlaan af. Welke tooneelen bij de vrouwen en kinderen! De gedeporteerden werden voor een deel in open

wagens vervoerd, blootgesteld aan weer en wind

Te Ecaussinnes werden de burgers samengeroepen in het Volkshuis. Op een verhoog zaten de officieren, die de keuring moesten doen. Bij de aangemelden waren er veel arbeiders, die werk hadden. Velen toonden als bewijs hun loonboekje. De heer Max Gilson, zoon van den beheerder der werkhuizen van La Croyère, vergezelde 18 van zijn werklieden en betuigde, dat zij allen aan den arbeid waren. Men eischte er 14 van op.

Te Tubize bleef de trein met de moderne slaven, drie uren bij de statie staan; in een weide daartegenover stonden vrouwen en kinderen te weenen, te roepen, te huilen. Sommigen bezwijmden van wanhoop. De Duitsche soldaten hadden zelf deernis met de ongelukkigen en droegen pakjes en briefjes over. Een officier had de tranen in de oogen.

Maar wat hielp die deernis? De troepen moesten gehoorzamen. En toen de trein wegreed, steeg uit de menigte als een noodkreet.

Te Nijvel kwamen officieren de gedeporteerden keuren, met sigaar in den mond, en nonchalant gebaar, als kooplieden, die een paard of een koe verhandelen. Van op een afstand volgden de vrouwen dit sorteeren in angstige spanning. Aan de aangeduiden stond men niet meer toe afscheid van de verwanten te nemen. Soldaten voerden de ongelukkigen weg en duwden ze de spoorwagens in.

* * *

Wenden we nu eens den blik naar 't Zuiden van ons land. Ook daar heerschte het hatelijk stelsel. We halen hier eenige bijzonderheden aan uit «Pourquoi pas? pendant la guerre», 't bekende dagboek.

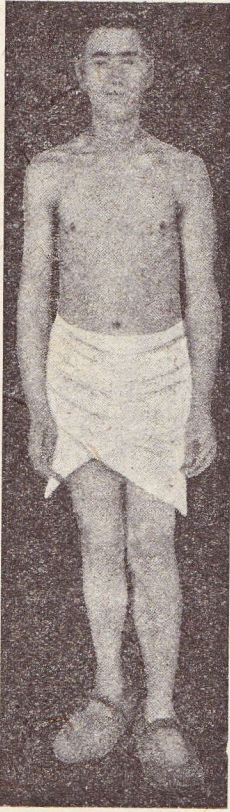
«Yvoir, 4 December. De verordeningen, die alle mannen zonder onderscheid van 17 tot 55 jaar oproepen, voor heden Maandag te Dinant, werden eergisteravond te Yvoir uitgeplakt. Zeventien gemeenten werden aldus getroffen.

Iedereen rust zich sedert eenige dagen uit. De vrouwen maken linnen zakken, die men met banden op den rug draagt; de handelaars in schoeiels en onderkleeren doen gouden zaken. Voor 45 tot 50 frank verkoopt men een paar grove, bespijkerde schoenen en voor 12 frank onderbroeken en flanellen vesten, die maar half zoo veel waard zijn.

De burgemeester verklaart, dat de gemeente aan elken man, die achtergehouden wordt, twintig mark zal geven en men voor de gevangenen 300 koeken bakken zal.

De oude vriend, bij wien ik reeds zooveel jaren gelukkige vakantiedagen doorbreng, heeft me gisteravond verzocht den hovenier Thomas en den koetsier Albert naar Dinant te vergezellen; men zal per rijtuig gaan, daar de zakken te zwaar zijn om te dragen.

Thomas is een vreedzaam en stille hovenier. Hij is de echtgenoot der keukenmeid Marie. Hij is wat bang; nu, het is zijn fout niet en een tuinier is niet voor het gevaar en de avonturen geschikt. Marie is heel anders, kort, dik, met vasten blik.

De weggevoerde D. H. van Gent.

Den 22ⁿ Augustus 1914 was ze alleen op de villa en trotseerde ze zoo flink plunderende soldaten, dat deze heengingen en het huis eerbiedigden. Albert, de zoon van een Franschen banneling uit de Commune, is een kind van Brussel, mager, lenig, zenuwachtig. 't Is een voormalige letterzetter, maar die een ondergeschikte betrekking heeft aangenomen, om niet ten laste der openbare liefdadigheid te vallen.

Beiden zijn in bezit van getuigschriften, waaruit blijkt, dat ze nooit werkloos zijn geweest.

De een is 42 en de ander 39 jaar; beiden hebben een gezin. Bovendien eischen de Duitschers arbeiders uit de nijverheid en wat zouden ze dus met een hovenier en een koetsier aanvangen? Men maakt zich daarom ook niet ongerust over hun lot.

't Is nauwelijks 7 uur als we in het rijtuig stappen. Het is haast nog nacht.

«Tot ziens, Marie...»

«Tot ziens, Thomas...»

De echtgenooten geven elkaar de hand en de koets rijdt langs de Maas.

Wij komen langs zwijgende groepen, allen op weg naar Dinant. En we onderscheiden langzamerhand op den anderen oever ook groepen, naast boerenwagens, waarop de zakken zich opheffen, volgestopt met kleeën, dekens en brooden.

«Men zou aan lijkkoetsen denken met de familie», merkt Albert op.

En Thomas zegt:

«Zoo heb ik einde Augustus 1914 veel wagens zien rijden. Maar er zaten vrouwen en kinderen op, die weenden. Men hoorde het kanon en ieder vluchtte. Ge weet wel...»

Wij rijden nu door de eenige straat van Houx, belijnd met ruïnen. In het daglicht zien we slechts vermoeide en bevroorde gezichten, koortsachtige wezens van lieden, die niet geslapen hebben.

De groepen worden talrijker en dichter en zoo is het ook aan den overkant van de Maas. 't Zijn als twee stroomen, die stil naar hetzelfde reservoir vloeien.

Rechts laten we Bouvignes liggen, met zijn geschonden gebouwen. De wind verjaagt de nevels. Van af den spoorwegovergang voor het station van Dinant tot aan het kollege van Belle-Vue, waar de officieren zetelen, die de razzia uitvoeren, wemelt de stijgende weg van mannen: De zakken en dekens werpen schrille kleuren in het grijze licht.

't Is het uitwijken van een kudde in massa naar een onbekende bestemming gedreven.

Wij bereiken de ruïnen van Dinant, dezen morgen van onbehaaglijkheid nog treuriger dan anders; de kleine winkels van planken tegen de muren leunend, de herbergies in de vernielde straten, de verblijfplaatsen onder de gewelven, welke aan den brand van 1914 weerstonden, zijn verlaten: de mannen van Dinant zijn naar Belle-Vue vertrokken; de vrouwen en kinderen zijn hen gevolgd tot aan de Statieplaats, die door feldgrauwen met pinhelmen afgesloten is.

Albert en Thomas helpen elkaar bij het aandoen hunner zakken.

Wij drukken elkaar de hand.

«Doe mij het genoegen aan mijnheer te herhalen, wat ik hem voor het vertrek gezegd heb; ik zweer, dat ik, zoo ik genomen word, niets tekenen zal», zegt Albert.

«Tot ziens, mijnheer», zucht de goede Thomas, met een stem waarin een snik verdoofd wordt.

Ik bezie hem: op zijn wezen leest men de zekerheid van de nabijge ramp.

Ik zeg tot Albert:

«Vergeet den zin niet: «Mijn zwakke gezondheid heeft mij steeds verhinderd een ambacht te leeren.» Dat is kort en het drukt veel uit.»

«Wees gerust, ze hebben mij nog niet»

Wij zijn aan de afsluiting. Een enorme Pruis, een grove en vroolijke herkuul, trekt rookwolken uit zijn porceleinen pijp en beheerscht met zijn hoofd de vreesachtige en klagende menigte, die op deze barrikade stuit.

Dan zie ik over den muur, die het rangeerterrein van de statie afsluit, rijen waggons; binnen twee, hoogstens drie uur zullen deze treinen met menschenvracht naar Keulen vertrekken.

Want het onderzoek door drie officieren van de mannen der 17 aangeduide gemeenten — men schat ze op 3000 tot 4000 — heeft niet meer dan twee uur geduurd.

't Ging op brutale, onmenselijke wijze. Het vee stapte door drie deuren in een zaal, waar de

opeischers waren. Deze bekeken de aankomenden.

« Gij links..., gij rechts... »

Rechts is de vrijheid; links de slavernij en dwangarbeid.

Iedemaal dat de snelheid der keuze het toelaat, treden de burgemeesters op.

« Neem dezen niet, hij is vader van 7 kinderen, hij is gebrekkig. »

« Rechts! »

« Deze is een metselaar, die nooit zonder werk is geweest. »

« Hij zal in Duitschland ook niet werkeloos zijn! Links! »

Tien mannen gaan rechts; de elfde hinkt.

« Wat doet gij? Volgens uw kaart: schrijnwerker. Zijt ge baas of gast? »

De man aarzelt. Wat moet hij zeggen om rechts te komen? Hij antwoordt op goed vallen uit:

« Baas. »

« Links! »

Gewilde werkloozen, die schaamteloos sedert het begin van den oorlog van de liefdadigheid leven en elk werk weigeren, worden vrijgesteld. De hoedanigheid van werkloze is immers van geen tel bij de opeischers.

Deze grijpen in den hoop, al naar 't valt.

Toen ze paarden rekwireerden, onderzochten ze de hoedanigheden en de gebreken der aangebrachte beesten.

Bij het rekwireren van mannen, is die last niet noodig: er moet veel, veel geleverd en het cijfer bereikt worden.

Van Evrehailles neemt men slechts enkele gevangen; het uitsluitend landbouwdrijvend gehucht van Haut-le-Wastia, ziet bijna gansch zijn jeugd opgelicht: 32 op 78 opgeroepen; 32 landbouwers, bijna allen gehuwd en vader van een gezin; van een ander dorp, neemt men slechts mannen van 40 jaar; van Bioul telt het gezin P... vijf jongens; drie zijn aan 't front, men neemt de twee overigen; hier stelt men alle stokers vrij, daar deportteert men ze zonder een uitzondering. Men zou zeggen dat de willekeur van den triomfeerenden soldaat kwaad-zot is, en verdorven; het schijnt of dit spelen met menschenlevens een nieuwe, vreugdevolle gelegenheid aanbiedt, om het genoegen van den overwinnaar, het bezit van het bezette gebied en het misprijzen voor een verdrukt ras te bevestigen.

Men zendt een partij Belgen aan de vrienden in Duitschland, zooals men hun een partij plannen of wild sturen zou.

Gij waart een vrij man, die onder dergelijken een waardig en cervol leven leidde; nu zijt gij slechts een arm werktuig, bestemd om te lijden.

Gij waart een gelukkig burger in de schaduw van uw klokkentoren, levend onder den ruimen hemel, 's avonds uw vrouw en kinderen onder de gezellige lamp vereenigend; en zie, plots hebt ge noch toren, noch lamp, noch vrouw, noch kinderen meer.

Door de onvermurwbare, almachtige gril van een vreemden meester zijt ge slechts een wielje meer in de geweldige machine, die zonder ophou-

den het bloed, het leven, het geld en den arbeid wegzuigt, om dat alles in Duitschland te veranderen in militaire kracht en om de wereld te verslinden.

Gij hadt innig uw land lief; eensklaps wordt ge verplicht door dwang met walgelijke huichelarij, walgelijker nog dan geweld, om onrechtstreeks wapens te leveren, die tegen uw vaderland en tegen hen, waarop het zijn laatste hoop gevestigd heeft, gekeerd zullen worden.

Ziedaar wat ieder in die vreeselijke uren dacht; ziedaar wat nooit uit de herinnering zal gaan.

Voor de menigte vrouwen, kinderen en grijsaards, die nu angstig in de omgeving van de brug en de statie trappelt, is het wachten, het vreeselijk wachten begonnen. Men richt de oogen naar het kollege van Belle-Vue, waar het lot van vader, broeder, zoon, beslist wordt.

Geen kreet, geen klacht. Haastige tranen. Een klap doet een wezen grijnzen. Een zenuwachtige moeder slaat haar jongen op 't gezicht. De Pruisische herkuul lacht met zijn kameraden en trekt rookwolken uit zijn porcelainen pijp.

Ik ga een wandeling doen tusschen de ruïnen. De winkels en herbergen mogen vandaag niet open zijn, ook niet als de razzia afgelopen is.

Dinant is zoo dood als na de verwoesting en fusillade, toen de bevolking weggelopen was, gek van schrik, en de soldaten in de voorsteden den wijn en de likeuren der geplunderde huizen opstapelden.

Het is elf uur. De eerste ontsnaptten beginnen van den berg te komen. Zij, die in de riviervorden wonen, loopen snel heen om hun gezin gerust te stellen.

Men roept ze toe en vraagt:

« Weet ge of deze en die... en die...? »

« Hij is gepakt. »

« Hij komt achter aan. »

« Hij is nog niet gekeurd. »

Het hart nijpt samen bij den aanblik van hen, die te vergeefs wachten. Bevende handen verheffen zich smeekend naar de naderenden.

« Papa, papa! » schreit een meisje, dat vooral wanhopig is, omdat het zijn moeder ziet weenen.

De Pruisische herkuul lacht nog altijd en zonder ruwheid, verspreidt hij de groepen, die samen trappelen.

Voor sommigen, die hun nabestaanden niet zien komen, wordt de onzekerheid angst.

Vrijgelatenen sluipen weg, zonder op de vragen te antwoorden, wenden het hoofd af en eensklaps dringt zich de waarheid op:

« Hij is reeds in den trein! »

En dan zien we hoe vrouwen de handen vouwen, in een gebaar van wanhoop, van smeeking, van angst; we zien wijd-opengesperde oogen, gapende monden, waaruit toch geen klank komt... we hooren zelfs lachen... een lach, die uw zenuwen als uiteenrukt.

Dat duurt een half uur.

Nu wordt bij oogenblikken de versperring verwijderd. Veel menschen snellen naar den afsluitingsmuur van het station of den overweg van Bouvignes. En ze zien de rij wagens op de hoog-

te. Bij de portieren houden Duitsche soldaten de wacht.

Eensklaps stijgt een langgerekt gehuil op dat tot aan het vertrek van den trein zwelt, vermindert, uitsterft, weer sterker wordt, een gehuil, waarvan de herinnering alleen u doet rilt tot op het gebeente, een gehuil gelijk de Maas het nooit de eeuwen door heeft gehoord; een langgerekt gehuil, ja, dat de vallei vervult, waar nu de heldere Winterzon haar gouden en kristallen licht uitstraalt... 't Is niet een gewond beest, dat aldus schreeuwt, 't is de gansche kudde. Beledigende of wanhopige kreten beantwoorden andere beledigende of wanhopige kreten; gillend gefluit snijdt door dezen orkaan, zooals geweerschoten in den stillen nacht kunnen klinken; en dan eensklaps weergalmt gezang, verward, geweldig, waarin men brokken van de «Brabançonne» en de «Marseillaise» onderscheidt.

Men ziet gebalde vuisten, bleeke gezichten, ontsnapt en werpen hun brood, hun dekens, hun schoenen, sigaretten, chocolade, naar de gevangenen, soldaten rapen van alles op en geven het aan de ongelukkigen in de wagens over; men zamelt geld in; burgemeesters, dokters, landbouwers gaan in hun portefeuille; de armsten nog ledigen hun zakken; een gevangene, waarvan men zegt, dat hij niets heeft, bezit in enkele minuten 75 mark.

Men heeft dekzeilen op elkaar gelegd langs den muur en op dien hoop gaat men nu staan, om marken te gooien, die in een gazet met een steen gewikkeld zijn; er zijn menschen die lang onverschillig, als verdwaasd blijven, zich door de menigte laten stooten en duwen; en eensklaps als gegalvaniseerd uiten zij hun gevoel door klachten en verwenschingen en vreeselijke en ook belachelijke beledigingen.

Een vader roept tot zijn zoon:

«Teeken vooral niet en als ge ginds een geveer vindt, schiet er maar op!»

Dadelijk wordt hij aangehouden en tusschen de bajonetten naar de kommandantur geleid.

't Zijn hier namelooze tooneelen, zoo vreeselijk, dat ieder wien men er naderhand over spreekt, begint met te zeggen:

«Ik hoop dat ik zoo iets nooit meer zal moeten zien.»

* * *

Thomas en Albert zijn niet meer van Belle-Vue teruggekeerd en ik ga alleen naar Yvoir.

De officier heeft aan Thomas gevraagd:

«Zijt gij hovenier of hoveniersbaas?»

Hij bleef daar met gesloten mond staan.

«Links!»

Hij heeft zich verwijderd met de onbewustheid van een slaapwandelaar of de gelatenheid van een schaap, dat men ter slachtbank drijft.

Hij ging dan in een hoek van den waggon zitten en terwijl de anderen zongen of den overwinnaar beledigden, heeft hij lang in stilte, met 't hoofd in de handen, geweend.

Reeds acht dagen leefde hij in de zekerheid van zijn ongeluk.

Albert heeft beproefd zijn zaak uit te leggen. Men gebood hem te zwijgen.

«Links!»

In den waggon heeft hij gefloten, gezongen en liet hij anderen zweren, dat ze niet zouden teekenen.

Marie wist bijna de waarheid, toen ik thuis kwam. Zij weende niet; 't is een wakkere ziel. Zij heeft wat het grootste bezit van het volk is: de ongelukken te trotseeren, hoe onverdiend ze ook zijn. Wij spreken goede woorden van hoop tot haar. Men zal aan den gouverneur schrijven en voetstappen doen bij den kreischef. Daar men alleen werklozen nemen moest, zal men erkennen dat men Thomas niet had mogen houden.

Er is een commissie tot herziening te Keulen. Die zal dit geval inzien van een reeds ouderen man, vader van een gezin.

Toen de avond viel, reed de trein door den hollen weg, achter den tuin.

Reeds van verre werd hij aangekondigd door geroep en gezang.

Wij liepen er heen en zagen hem voorbij rijden.

't Was de eerste trein met gevangenen, op weg naar Namen, naar Duitschland. De mannen riepen: «Leve België! Yvoir! Yvoir! Leve de Koning! Weg met den keizer!»

Brokken der «Brabançonne» vermengden zich met het geratel der wielen.

Aan een portier van den derden wagen verscheen Thomas.

«Tot weerziens, Marie!»

«Tot weerziens, Thomas!»

En dat was alles! De trein reed voorbij.

Twee minuten later, trad ik, na mijn tranen afgeveegd te hebben, de keuken binnen. Marie sleep messen op een steen. Zij zei niets; zij is niet iemand, die haar tranen toont. Zonder twiifel bedacht ze, dat de Belgische moeders hun kinderen Duitschland moeten leeren haten met onsterfelijken haat.

* * *

Onder de negentien weggevoerde gevangenen van Yvoir, is er een jongen, wiens vader en zuster in Augustus 1914 door de Duitschers gefusileerd werden. Hij zelf werd aan de knie gewond en lijdt daaraan nog. Een ander is vader van zeven jonge kinderen.

Een derde is de eenige steun van zijn lammen oom en zijn gebrekkige moeder. Geen van de drie was werkloos.

En nog een teekenende bijzonderheid: geen enkele werkloze, die op de steunlijsten ingeschreven was, werd gedeporteerd. De meeste werklozen hadden kans gezien zich te laten inschrijven als arbeiders eener steengroeve, die van het begin van den oorlog af regelmatig aan de Duitschers leverde.

Dinsdag 5 December. Drie treinen met gevangenen zijn voorbij gereden naar Dinant. De eerste rond 4 uur, de tweede vroeg in den ochtend, de derde om 8 uur. De mannen wierpen briefjes met den naam van hun dorp en zongen met stemmen door de vermoeyenis gebroken. Hoe lang waren ze reeds in die waggons opgehoopt?

De weggevoerde D. J. van Oedelem.

Ze wierpen briefjes... vodjes papier met gebrekkig schrift in potlood.

Ziehier twee, die letterlijk afgeschreven zijn:

«1000 Gentenaars naar Duitschland gezonden om te weigeren te teekenen. 't Is de derde trein.»

«Heel de omtrek van Gent heeft geweigerd te werken en is gevangen genomen. Ter herinnering van een van Gentbrugge, Dekeyser, Van Driessche.»

Woensdag 6 December. Arme, zieke vrouwen praten in de wachtzaal van een dorpsdokter. Een van haar, uit Warnant gekomen en die weinig meer is dan een pak beenderen, welke door den hoest in een wollen doek geschud worden, zegt:

«Mijn oudste zoon heeft twee vingers van de hand verbrijzeld, ze hebben hem mij ontnomen; de tweede is een teringlijder en ze hebben hem ook genomen; ze hebben mij den derde gelaten, die nog niet de kracht bezit om zich voort te sleuren.»

Een andere:

«Mijn twee zonen hakten hout in het bosch; zij hadden daar werk tot het einde van den Winter. Ze zijn weggevoerd. Zij zullen niet teekenen. Ze hebben gezegd, dat ze zich op den grond zullen werpen en zelfs nog niet luisteren zullen als men hun spreekt van te werken. Reeds veertien dagen gewennen ze zich aan het eten van beetwortelen. Ze maken die in een pot klaar met zout. Ze zeiden, dat ze er al gewoon aan werden

en ze in Duitschland toch altijd wel beetwortelen zouden vinden.»

Een derde:

«Ze hebben een mijner zonen genomen. We hadden bijna alles uitgegeven om zakken te maken. We hadden nog 50 frank, die we sedert den dood van vader bewaarden. Toen de zoon moest vertrekken, kwam zijn broer dat geld voor hem halen.»

* * *

Te Brussel en omgeving verschenen insgelijks de hatelijke plakkatens. De gemeentebesturen aldaar werden verzocht voor 27 Oktober de lijsten in te leveren. Het bevel was ondertekend door von Soden. Von Bissing was het met de invoering van deze moderne slavernij niet eens en zond een afgevaardigde naar Berlijn om te trachten, de afschaffing van gansch het plan te bewerken.

Maar op 23 Oktober was de man al te Brussel terug. De groote Duitsche staf had dit stelsel uitgedacht en het moest stipt nageleefd worden.

Voor Brussel zond schepene Lemonnier het antwoord aan den gouverneur-generaal betreffende het verzoek tot overlevering der lijsten van werkloozen.

De stad zei dat die lijsten haar niet toebehoorden en ze trouwens slechts gevraagd werden, om er misbruik van te maken, door Belgische arbeiders te dwingen tegen hun vaderland te werken. Brussel kan zich tot zulk een daad niet leenen.

De vijftien gemeenten der agglomeratie weigerden eveneens en hun brieven werden bij dien van Brussel gevoegd.

De heer Lemonnier zond verder een protest naar de vreemde gezanten, die te Brussel verbleven. Hierin legde hij den toestand bloot en gaf hij de verzekering, dat, wat er ook gebeuren moeve, men in de weigering volharden zal.

Den 13ⁿ November, 's namiddags om 4 uur, werden de zestien burgemeesters (dienstdoende voor Brussel en die der voorsteden) op het generaal-gouvernement onthoden.

M. von Bulow, sekretaris van von Bissing, las hun een nota van den militairen gouverneur voor.

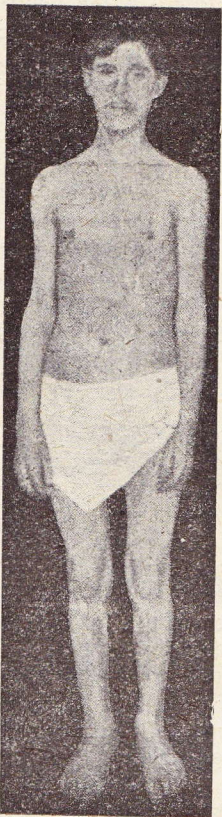
Daarin werd nog eens herhaald dat de deportatie in 't belang der arbeiders zelf geschiedde en deze hooge loonen in Duitschland zouden verdienen.

Al de gemeentebesturen hadden tot plicht daarbij hulp te bieden. De burgemeesters moesten de lijsten indienen en hun werkloozen op het vertrek voorbereiden.

Waar de lijsten niet overgelegd werden, zou het Duitsch bestuur zelf de te vervoeren mannen aanduiden, maar zonder tijd of gelegenheid te hebben, naar den toestand van elken persoon een onderzoek in te stellen.

Voor pijnlijke en betreuenswaardige vergissingen, zou de verantwoordelijkheid op de weigerende burgemeesters vallen.

De gouverneur drukte verder op de bepaling, dat de gedeporteerde arbeiders slechts voor uit-

De weggevoerde B. E. van Zele.

zonderlijke, dringende gevallen naar België terug zouden mogen keeren.

Verder zou hij met de uiterste strengheid optreden tegen de burgemeesters, die de lijsten niet of slordig opmaken zouden, en niet alleen — zoo durfde de tiran er nog bijvoegen — omdat ze ongehoorzaam zijn aan de Deutsche bevelen, maar ook omdat ze hun plicht nalaten jegens de bevolking, die aan hun zorgen toevertrouwd is.

De gouverneur eischte voor Donderdagavond, 16 November, de lijsten met minstens een derde der namen, en de overige uiterlijk 20 November.

Intusschen werd het 15 November, feestdag van den Koning.

Om 10 uur was de Sint-Gudule stampvol: er was een mis zijn, gevolgd door een Te Deum.

Links van het altaar zaten de waardigheidsbekleeders van het hof, graaf Jean de Merode, groot-maarschalk, baron de Waelmont, groot-meester van het huis der Koningin, graaf d'Aarschot, generaal baron de Moor, Mgr. Pieraerts, de heeren Bosmans en Godefroid. In het koor bemerkte men hooge ambtenaren, rechters, o.a. den heer de Favereau, voorzitter van den Senaat, de Staatsministers Woeste en Devolder, Senatoren en Kamerleden, den dienstdoenden burgemeester van Brussel, Lemonnier, schepenen, generaals, den heer Janssen, voorzitter der Bestendige Deputatie, Beco, gouverneur van Brabant, enz.

Na het Te Deum, klom een invalide op een

stoel en hief het volkslied aan. De menigte luisterde toe en viel dan bij het refrein in.

Kreten klonken: «Leve de Koning! Leve de Vrijheid! Leve België! Leve 't leger!»

Men zwaaide met hoeden en zakdoeken.

Ook in Sint-Jacob-ten-Coudenberg werd een plechtige mis gevierd. Het volk zong daar het volkslied tot buiten de kerk. Een Duitsch politie-agent in burgerkleeding wilde een dame aanhouden, maar kreeg van haar man zoo'n klinkenden kaakslag, dat hij op den grond rolde. Het publiek juichte toe, maar andere politie rukte aan en leidde den man mee.

Generaal Hurt gaf over die feiten een bericht op 20 November. Hij noemde de plechtigheid een geweldige politieke betooging, en zei, dat Duitschers door de menigte beleedigd waren geworden.

Daarom nam hij eenige maatregelen.

Van 21 November tot nieuw bevel moesten alle hotels, plaatsen van vermaak, spijshuizen, herbergen, winkels om 8 uur 's avonds gesloten worden in de gansche agglomeratie.

Van 8 u. 30 tot 4 uur 's morgens, mochten alleen zij, die in bezit waren van een geschreven toelating der kommandantur op straat komen.

Er was geen boete bij. Dat scheen vreemd. Maar op 22 November werd de maandelijksche oorlogsschatting, door België te betalen (reeds twee jaar nu) van 40 miljoen op 50 miljoen gebracht.

De ongehoorde behandeling der bevolking, het wegvoeren der duizenden arbeiders, was natuurlijk van invloed om een dag als 15 November nog meer te vieren dan misschien anders 't geval zou zijn geweest.

Maar de toestand werd al scherper en scherper. In de volksbuurten werden 's nachts plakbrieven uitgehangen om de mannen op te wekken niet naar de kontrole voor de opeischingen te gaan.

«Volg het voorbeeld der mannen van Ninove en elders, die men een voor een uit huis heeft moeten halen», las men daarop.

«Laten wij niet op een eenvoudigen oproep naar de bureelen gaan, om het vuil werk der Duitschers te vergemakkelijken en ons aan te bieden als schapen voor de slachting.»

Zoo werd het 17 November. Van in den vroege morgen werd het stadhuis te Brussel en dat in elk der voorsteden door soldaten omsingeld.

In den voormiddag kwam prins von Ratibor met een ander officier den heer Lemonnier spreken. Hij drong er op aan, de lijsten der werkloozen te ontvangen. De dienstdoende burgemeester verwees naar zijn antwoord.

«Neemt gij de verantwoordelijkheid dezer weigering op u?» vroeg von Ratibor.

«De gansche verantwoordelijkheid.»

«In dat geval zijt ge aangehouden en ik zal bevel geven uw bedienden te verbieden heen te gaan. Gij zult aangehouden blijven, tot de lijsten ons overgegeven zijn.»

«'t Is een kwestie van beginsel en al hieldt ge me een, twee, tien jaar, gij zult de lijsten niet krijgen.»

De Duitschers gingen toen weg en Lemonnier vereenigde de tweehonderd bedienden in de gothische zaal.

In aanwezigheid van Duitschers sprak hij hun toe. Hij deelde hun mee, dat hij uit kracht van zijn geweten, geweigerd had de lijsten af te geven.

Het personeel klapte in de handen, doch de heer Lemonnier verzocht hun zich van alle beoogingen te onthouden.

Om een uur kwam prins von Ratibor terug en deelde mee, dat de Deutsche overheid aan zijn aanhouding verzaakte en het personeel eveneens mocht heengaan.

Ook in de andere gemeenten geschiedde hetzelfde.

De Duitschers sloegen dan de lijsten der belastingsschuldigen aan.

In den namiddag stelde het schepenkollege van Brussel een nieuwen brief aan den gouverneur op.

Excellentie,

« Een bericht van den heer Deutschen gouverneur, lieutenant-generaal Hurt, aan de burgemeesters van Groot Brussel en Brabant, meldt, dat de Deutsche overheid besloten heeft tot wegvoering naar Duitschland van de werklooze arbeiders.

Dit bericht wekt diepe ontroering onder onze stadgenooten. Het openbaar gevoelen beschouwt deze deportatie als het instellen van een regiem van slavernij. »

Dan leggen de opstellers den nadruk op het onrechtvaardige en ongewettigde van dien maatregel en herinneren aan de oorzaken van werkloosheid.

Daarna wijst het kollege er op, dat de bezettende macht niet lastig wordt gevallen voor het ondersteunen der werkloozen. Dit ondersteunen geschiedt door het Nationaal hulp- en voedingskomiteit en door het privaat initiatief.

« Men kan slechts den diensten eerbied koesteren voor werkweigeren, alleen ingegeven door edele vaderlandsliefde en vooral door den wil om noch rechtstreeks, noch onrechtstreeks hulp aan den vijand te verleen. »

En dan betoogen de schrijvers hoe de deportatie, gevolgd door dwangarbeid, militairen steun aan Duitschland beteekent.

Men herinnert aan de verklaringen door von der Goltz, op 2 September 1914 afgelegd, waarin deze de bevolking opwekt, vreedzaam aan den gewonen arbeid te gaan, en de belofte, dat niemand weggevoerd zou worden, beloften zoo dikwijls in allerlei bekendmakingen herhaald. (In den brief worden de berichten aangehaald: die over de aanhouding van burgers in den militairen leeftijd, verordening op de burgerwacht, enz.).

Den 23ⁿ November, bleef men in afwachting. Men hoorde geruchten dat de Duitschers toch zouden terugdeinzen voor het uitvoeren hunner bedreiging in Brussel. In alle landen toch was ontroering verwekt. De Vereenigde Staten vroegen nadere inlichtingen. In de Nederlandsche Kamer zou er over deze feiten geïnterpelleerd

worden. Nederland immers voelde ook zekere verantwoordelijkheid, daar in 1914 in dit land geruststellende mededeelingen officieel uitgeplakt waren in verband met den terugkeer der vluchtelingen. In Hongaarsche bladen zelfs keurde men de Deutsche handelwijze af.

Toch nam men te Brussel voorzorgen. De werkloozen moesten niet meer in persoon komen, om hun steungeld te ontvangen, uit vrees, dat de Duitschers dan een razzia zouden houden. Men verzocht een ander lid van het gezin het bedrag af te halen.

Ook gaf men aan mannen den raad niet meer persoonlijk om soep en brood te gaan in de bevoorradingslokalen.

Fransche en Vlaamsche strooibriefjes werden rondgedeeld:

Broeder,

« Zij hebben gemeend den grond te verduitschen, maar toon dat uw hart nog in een vrije borst klopt.

Werkman of burger! Wie ge ook zijt! Broeder van hen, die ginds worstelen, lijden en sterven voor ons land met onzen Koning.

Denk aan de vrouwen, denk aan de kinderen, denk aan de bejaarde ouders onzer soldaten, want als gij vertrekt, en zoo ge, zonder verzet, de verbanning aanvaardt, zullen die allen, wier hart leeft in een roemvolle verbanning, u vervloeken voor uw lijdzaamheid.

Weer u dus! Dat de Pruis u van uw haard, van uw kinderen kome wegrukken!

Alleen de lafaards zullen de verbanning aanvaarden!

Alleen de lafaards zullen zich aan den walgelijken maatregel onderwerpen!

Alleen de lafaards zullen zich voor de deportatie aanbieden!

Maar gij, o Belg, weersta, weersta steeds en denk aan uw nationale leus: « Eendracht maakt macht! »

Thuis blijven! Niet op straat verschijnen op den dag der oproeping! Wat er ook gebeure: niet teekenen! »

Den 26ⁿ November verscheen kardinaal Mercier onverwacht in de hoofdkerk van Sint-Gudule. De menigte spoedde er zich heen. Deutsche officieren en soldaten, haastig opgetrommeld, dreven haar terug.

Toch was het bedehuis stampvol, toen de kardinaal den preekstoel beklom. Hij sprak naar aanleiding van de woorden: « Neem kennis der waarheid, want in de waarheid is de vrijheid. »

Hij verzekerde, dat de laatste vier of vijf doorleefde weken, de smartelijkste waren van zijn geestelijke loopbaan.

« De vaders en moeders, die zich hier rond mij verdringen, zullen mij begripen. » Hij deelde mee, dat hij honderden zijner schapen in gevaar en tranen had gezien.

« Gedurende drie dagen, Zondag, Maandag en Dinsdag laatstleden, heb ik voor- en 's namiddags de streken doorkruist, van waar de eerste arbeiders en ambachtslieden van mijn diocesis met geweld weggevoerd werden in ballingschap.

Te Waver; Court-Saint-Etienne, Nijvel, Tu-

bize, Eigen-Brakel, trad ik meer dan honderd half ledige woningen binnen.

De echtgenoot was afwezig, de kinderen waren weezen, zusters zaten met doffen blik en rustende handen naast hun naaimachine; een doodsche stilte heerschte in de hutten. Men zou gezegd hebben, dat in elk huis een doode over aarde lag.

Maar nauwelijks hadden we tot de moeder een woord van sympathie gericht, of de snikken barstten los, met klachten en tooneelen van woede, en uitbarstingen van prachtige fierheid.

De herinnering dier aangrijpende tooneelen verlaat mij niet meer. Ik zou naar Antwerpen, Tienen, Aarschot, Diest willen snellen, overal waar die tooneelen zich hernieuwen, en smart te verlichten, tranen te drogen, harten te balsemen zijn.

Maar ik kan niet; mijn kracht en mijn bezigheden staan boven mijn goeden wil.

Daarom heb ik gemeend, geliefde broederen, tot u te komen, in het centrum van mijn diocces en van ons land. Gij zult mijn gedachte verspreiden en de vertolkers zijn van mijn gevoelens.

Getrouw aan den groet der bisschoppen: «Vrede zij met u», breng ik u een woord van vrede.

Maar slechts bij orde is vrede mogelijk en de orde rust op rechtvaardigheid en liefdadigheid.

Wij willen orde en om die reden hebben wij van af den eersten dag gevraagd, geen aktieven weerstand te bieden tegen de bezettende macht, en zonder verzet, de verordeningen te verdragen, die noch ons Christelijk geweten, noch onze vaderlandsche waardigheid geweld aandoen.

Maar ook de bezettende macht moet orde willen en onze rechten en haar verbintenissen eerbiedigen.

De mensch heeft recht op de vrijheid van zijn arbeid. Hij heeft recht op zijn haard. Hij heeft het recht zijn diensten aan zijn vaderland voor te behouden.

De verordeningen, die deze rechten schenden, binden het geweten niet.

Ik zeg u, dat, broeders, zonder haat en evenmin in een geest van wraak.»

En dan drukt de kardinaal er op, hoe zijn ambtsplicht hem dwingt deze zaken naar waarheid voor te stellen.

«Moed, mijn broeders», zoo eindigde hij, «eerbiedig de onderwijzingen van Christus en wees getrouw aan uw vaderland.»

Deze toespraak werd alom verspreid en overal gelezen.

De gouverneur kreeg ook protesten van de socialistische en onafhankelijke syndikale commissie, wier brief gedagteekend is 30 Oktober 1916.

«Ondergeteekenden, sekretarissen en vertegenwoordigers der groote socialistische en onafhankelijke Centralen, meenen, dat ze aan hun plicht zouden te kort komen, zoo ze voor u geen uitdrukking gaven van de pijnlijke gevoelens welke de arbeiders ontroeren en u den weergalm niet brachten van hun aangrijpende klacht.

Zij zagen de machine's uit hun fabrieken weg-

voeren, en de meest verscheidene grondstoffen opvorderen, de hindernissen opstapelen, die het geregeld werk verhinderen, en de eene na de andere der openbare vrijheden verdwijnen, waarop zij fier zijn.»

Dan wees men op de houding der arbeiders, die kalm en gelaten, gedurende twee jaar hun hard lot droegen, maar nu tot dwangarbeid veroordeeld werden op de meest onrechtvaardige wijze.

«In naam der arbeidersgezinnen, waar op dit oogenblik de smartelijkste angst heerscht en nog zooveel tranen zullen vallen van moeders, verloofden en kleine kinderen, vragen wij aan Uw Excellentie, dat deze pijnlijke zaak niet voltrokken worde, die in strijd is met de arbeiderswaardigheid, en met alles wat de waarde en grootte van den mensch uitmaakt.»

De gouverneur antwoordde op de bekende wijze, zooals hij aan den kardinaal deed.

Eigenlijk was dus de deportatie, volgens von Bissing, een weldaad voor ons land.

De syndikaten drukten hun pijnlijke teleurstelling over dit antwoord uit, en betoogden, hoe de bezetter zelf, door de plundering der fabrieken en de opvordering der grondstoffen, de werkzaamheden verlamde.

Zij protesteerden fier tegen de beschuldiging, als zouden de Belgische arbeiders afkeer hebben voor den arbeid.

«Waar dan», zoo vroegen ze, «is er ter wereld een arbeidersklasse, die van zulk een klein land zulk een groote nijverheids- en handelsmogendheid heeft kunnen maken?»

Ze wezen op de schending der Haagsche konventie, kortom ook hier werden de punten aangehaald, die we in andere brieven reeds lazen.

Ze haalden voorbeelden aan van deportatie.

«Te Lessen heeft men op 6 November, 2100 personen weggevoerd, al de arbeiders tot zestig jaar! Men noemt gevallen van grijsaards, die met zes zonen gewelddadig in ballingschap werden gestuurd.»

De algemeene bond van de Christelijke syndikaten bleef evenmin achterwege.

«Elken dag», zoo schreven ze aan von Bissing, «lichten de Duitschers duizenden werklieden op, werkloozen of niet, en sturen hen naar den vreemde en dwingen ze tot dwangarbeid.

Vijfhonderdduizend onzer arbeiders worden met hetzelfde lot bedreigd.»

Ook de Christelijke syndikaten wijzen op de werkloosheid, die uitgelokt werd door de maatregelen der bezettende macht.

Zij verwerpen het verwijt van onwil tot werken.

«Zijn er uitzonderingen, deze zijn zeldzaam, zeer zeldzaam. Waarom moet men voor deze enkelen vijfhonderdduizend onschuldige, onvrijwillige werklozen straffen?»

De zeer lange, flinke, gedokumenteerde brief, betoogt dan het onrechtvaardige, ongewettigde, onchristelijke, onwaardige van dit stelsel.

De afgevaardigden en senatoren van Luxemburg schreven o.m.:

De weggevoerde B. F. van Ruysselede.

« Het is onbetwistbaar, dat er in Luxemburg geen werkloosheid bestond.

Onze provincie is zeer uitgestrekt en de bevolking weinig talrijk.

Tijdens den oorlog werden 750 km. tramlijn aangelegd of verbeterd, waardoor men 16.000 Ha. bosch en 25.000 Ha. bouwgrond kon bereiken.

Duizenden hektaren veengrond werden droog gemaakt; de studie voor 275 Ha. is gedaan.

Men beplante 1100 Ha. grond. Men bouwde 3000 mest- en beerputten, tot bevordering der openbare gezondheid en der landbouwuitleiding.

Aan loon betaalde men 9.540.000 frank; staat, provincie en gemeenten moesten daarvan slechts 1.790.000 frank voor hun rekening nemen.

Maar plotseling werden door de bezettende macht, al die werkzaamheden verboden. Zoo heeft men werkloosheid gebracht. »

Maar wat baatten al die protesten? Er was immers maar één wil, die van den overheerscher. En de deportaties werden voortgezet.

Mgr. Heylen, bisschop van Namen, woonde de deportaties te Gembloers bij en schreef daarover aan von Bissing :

« Ik vernam Dinsdag, dat de opeisching der mannen in de streek van Gembloers op 22 November was bepaald.

Daar mijn diocees daardoor getroffen werd,

besloot ik dadelijk mij ter plaatse te begeven, teneinde na te gaan, op rechtstreeksche of onrechtstreeksche wijze, op welke manier de maatregel, dien wij betreuren, uitgevoerd wordt.

Terzelfdertijd wilde ik aan mijn diocesianen met mijn zegen, een getuigenis brengen van mijn liefdevol medelijden in hun ongeluk.

Eindelijk scheen het mij toe, dat op zulk een ernstig uur, de zaak van de gerechtigheid en het Recht van mij eischt, dat ik levendig mijn protest, hetwelk ik reeds aan Uw Excellentie zond, zou hernieuwen en bevestigen.

Gisteren ging ik dus naar Gembloers. Na eenige moeilijkheden, liet men mij toch toe het defilé der mannen bij te wonen, en stond ik op geringen afstand der werkzaamheden, welker ontwikkeling ik heb kunnen volgen.

Ik ben aan de waarheid verplicht Uw Excellentie, den indruk mee te deelen, door dit schouwspel verwekt, het treurigste, dat ik ooit in mijn leven heb aanschouwd. Het deed mij denken, zooals ik niet vreesde tot een Duitschen officier te zeggen, aan de oude slavenmarkten van Afrika. Ik werd er door bedroefd tot tranen toe; en geen mensch ter wereld, hoe hard of onverschillig hij is, kan ontsnappen aan de indrukken, welke ik ondervond.

Zelf heb ik vastgesteld, Excellentie, met welken willekeur die vreeselijke keuze geschiedde, die ons meer dan duizend mannen ontroofde, de families en dorpen uiteenrukte, en tot in haar grondvesten het landbouw- handels- en nijverheidsbedrijf van dit gewest ontwricht.

Men moet voortaan niet meer beproeven het Belgisch volk of den vreemdeling te overtuigen, dat het hier eenvoudig gaat om arbeid aan werklozen te verschaffen. »

De bisschop betuigt dan, hoe de weggevoerden voor 't meerendeel niet-werklozen waren.

« Ik hoorde gisteren », vervolgt Mgr. Heylen, « over wanhoop spreken, kreten van smart en angst uit de menigte, die machteloos stond tegenover dit geweld. »

Alles nutteloos en terecht mocht kardinaal Mercier op 20 December aan zijn geestelijkheid schrijven :

« Ondanks de protestaties door den Paus en verscheidene neutrale Staten aan Duitschland gestuurd, houdt de deportatie onzer burgerlijke bevolking niet op. »

Hij richt dan eenige aanbevelingen tot de herders, om zooveel mogelijk dat leed te verzachten, en aan de martelaars hulp te verleenen, zoo stoffelijk als geestelijk.

De Legaties der Vereenigde Staten, van Spanje en Holland, richtten te Brussel een bureel in, om de klachten te ontvangen der verwanten van weggevoerde Belgen.

De gouverneur erkende, dat er vergissingen waren gebeurd, maar schreef de oorzaak toe aan de gemeentebesturen, die weigerden de lijsten der werklozen af te geven. De legaties trachtten die vergissingen te herstellen.

Natuurlijk trachtten velen het land te verlaten, om aldus aan den werkdwang te ontsnappen. Honderden mannen en jongelingen verschenen

De weggevoerde P. O. van Sainte-Marie-sur-Semois.

in die dagen in Zeeuwsch-Vlaanderen, te Vlissingen, Rozendaal, Breda, Tilburg, 's Hertogenbosch, Maastricht en andere Zuidelijke plaatsen van Nederland. Zij brachten daar als het ware iets van dat verzet onzer arbeiders tegen dit Duitsch slavenstelsel. Het blijkt uit een interview, dat een dagbladschrijver met een van hen had :

«Op zijn klompen, in werkkieel en panen broek, stapte een man van de Zeeuwsch-Vlaamse boot. Eenigszins vreemd zag hij rond.

'k Herkende den Vlaamschen arbeider.

«O ja, » zei hij, toen ik hem aansprak, «nu durf ik spreken, 'k ben in een vrij land. En 'k ben gevlucht om vrij te zijn. Dezen nacht kroop ik over den draad.»

«Waart ge bevreesd gevangen genomen te worden?»

«Erger, ja, voor erger was ik bevreesd, want 'k heb al gevangen gezeten. Drie maand in Duitschland.»

«En waarom?»

«Om te stout gesproken te hebben. Een mensch zal veertien dagen zijn gemoed opkroppen, maar den vijftienden dag flapt ge er toch uit, wat op

uw herte ligt te keeren en te draaien. 's Avonds kwamen ze — de Duitschers natuurlijk — me uit mijn huis halen. Vrouw en kinderen schreiden, maar dat hielp niet. 'k Moest naar de kommandantur en dan naar een kamp in Duitschland, Holzminden. Na 3 maanden lieten ze me los. En als ge aan de beetwortelsoep en 't zwart brood peinst, en aan die triestige barakken en draadversperring, zwijgt ge wel...»

«En hadt ge nu weer iets misdaan?»

«Neen... Maar overal roepen de Duitschers werkvolk op om achter of aan 't front te gaan metselen en timmeren. Als ik toch naar 't front gejaagd word, ga ik liever vrijwillig en dan naar ons eigen, naar den IJzer. Zondagmorgen heb ik mijn vrouw goên dag gezegd en m'n kinderen een kruiske gegeven... God weet, zie 'k ze nog terug. Wat zal er in België gebeuren? In de steden zijn er konsuls en is kontrole, maar op de dorpen leven we onbeschermd.

Verleden week moesten we in 't station van ons dorp (in Oost-Vlaanderen), een rampe maken (een laad- en loshelling). Overal bouwen de Duitschers er, om vlug te kunnen laden, of liever burgers moeten ze bouwen, onder toezicht van soldaten. En weet ge wat me zoo'n Duitscher zei?... 'k Durf u zweren, dat 't waar is... «Als wij vertrekken», zei hij, «gaan de mannen van 17 tot 31 jaar met ons mee... Wij ze hier niet lassen voor de Fransos en de Englander... zij dan op ons schiessen... Mee naar Duitschland en leeren schiessen, om op den Rus te schiessen.»

Zoo sprak hij: ik geloof nu wel niet, dat ze ons tegen de Russen zouden doen vechten, maar mee gaan we zeker, en, als ze nu ons al durven gebruiken, om hun barakken te bouwen, zouden ze ons zeker wel loopgraven laten maken, ook tegen den Rus, en misschien wel tegen ons eigen volk. Gebruiken ze nu die metsers en timmerlieden ook niet tegen ons eigen volk? Er zijn er weg van Lokeren, Eekloo, St-Laureins, Aalter, Harlebeke en andere dorpen. En 't is van te moeten.

Eerst komen ze aan den burgemeester vragen, en er zijn burgemeesters die toegeven! Da's 'n schande. Zij, die ons 't voorbeeld moesten toonen. Maar anderen weigeren! Wat helpt het? 't Is dwang. Eerst straffen ze de gemeenten met boeten... en op andere wijzen en helpt het niet, wel, ze brengen het werkvolk op. En daarom is er schrik! Ik wil niet meer werken voor den Duitsch.

Zondag trok ik weg. Ik ontmoette nog andere vluchtelingen, die al veertien dagen op gang waren, veertien dagen als beesten in de bosschen verdoken zaten. Zoo gaat het in Vlaanderen!

Langs allerlei paadjes of over de akkers, stapten we naar de grens. 't Was donker, toen we aan de kanalen kwamen. De eerste brug lag er nog, de tweede was gesprongen, maar met planken en ladders hebben de Duitschers er voor eigen gebruik een noodbrug gemaakt. Er stond geen post, en er dus rap over! Dan voorbij Stroobrugge een wachtpost. 'k Hield m'n kloefen in de hand. We zaten dan zes uur in 't kreupelhout.

Ha! hadden ze ons moeten vinden. Er stond daar dichtbij een schildwacht. Met ons allen hadden we hem natuurlijk wel klein kunnen maken, maar we mochten niet, we peinsden aan de onschuldigen, die er voor anderen gestraft worden, de bewoners der gemeente, op welker grondgebied we lagen.

't Was half twee, toen de schildwacht vertrok. De posten werden verwisseld. Nu moesten we onzen slag slaan. We hadden een stok mee met een spriet (vorm van een vork) en die met kaetsjoek bezet was. Dien stok staken we in den grond, zoodat de elektrisch draad in den spriet lag en opgeheven werd. We hadden nu ruimte. Maar 't herte klopt toch, als ge zoo onder den dood doorkruipt. Een kleine hapering van uw kleeren en ge zijt er aan! 't Lukte met allen goed... Ja, liever ons leven gewaagd, dan in dien angst leven en den Duitschman te dienen. Maar we waren vrij. Van blijdschap begonnen we te dansen...

O, dat was een verlichting. Dan kropen we in een schuur en sliepen er in. Maar alvorens te slapen, dacht ik toch aan vrouw en kinderen. God beware ze... »

Ziedaar een stem uit het volksgemoed.

Uit Kioldrecht ging er een gansche bende jonge mannen aan den haal. Ze kozen daartoe de schorren van Saafinge in de Schelde. Eenige gidsen, die den weg kenden, langs de slekken en geulen, leidden hen.

Den volgenden dag zetten de Duitschers een machinegeweer op den dijk, om bij 't eerste alarm de schorren onder vuur te nemen.

Van uit Komen aan de Leie kwamen jonge mannen, die naar de vrijheid snakten, naar Nederland; twee van hen vonden den dood aan den draad in de omgeving van Turnhout.

Men zag in Zeeuwsch-Vlaanderen, Vlaamsche jongens der kust. De Duitschers hadden hen gedwongen op de baggerbooten in de haven van Zeebrugge te werken, onder een Duitschen baas.

Maar 's avonds ging die baas van boord, want hij vreesde de nachtelijke vliegeraanvallen.

Belgen moesten dan op het schip de wacht houden. Verscheidene maakten van de gelegenheid gebruik om in de sloep te vluchten... over zee, langs mijnen, tusschen patroeljevaartuigen en torpedobooten.

Laten wij nu nagaan, waarheen men de opgeëischten voerde.

II.

DE OPGEËISCHTEN IN NOORD-FRANKRIJK.

« Geen militair werk », zoo hield von Bissing vol in al zijn antwoorden op de protesten.

Kon het schaamtelooser? De opgeëischten gingen naar drie plaatsen van bestemming: Noord-Frankrijk, Duitschland en arbeidspunten in Vlaanderen.

Laten we hen eerst naar Noord-Frankrijk volgen. Reeds in 1916, maar vooral ook in 1917, na

den terugtocht van de Somme, dien we weldra nader zullen beschrijven, moesten er veel nieuwe verdedigingswerken, spoorwegen, militaire banen, kampen, enz. aangelegd worden, en de Duitschers droegen dien uitsluitend militairen arbeid aan de opgeëischten op. Tot in het vuur werden de ongelukkigen gedreven.

Dit blijkt uit tal van getuigenissen, in een officieel onderzoek afgelegd.

We willen er eerst een aantal aanhalen, om daarna wat dieper in dat ellendig leven te kijken.

Desaere Petrus van Gent, verklaart:

« Geweigerd hebbende een werk-kontrakt te onderteekenen, werd ik naar de statie van Romagne gestuurd, waar het werk ruw en gejaagd was.

Door onvoldoende voeding vielen zeer dikwijls mannen uitgeput of ziek neer. Dadelijk regende het op hen slagen met geweerkolven en stokken.

Nooit kwam er een priester in deze hel. Slechts een maal heb ik een mis kunnen bijwonen. In het hospitaal van Stenay scheen de bewaking der zalen toevertrouwd aan onverantwoordelijke soldaten, die van het front kwamen. Een van hen vond er zijn genoege in de zieken van hun bed te trekken. »

Aan onze Vlaamsche opgeëischten werd het volgend formulier van arbeidskontrakt voorgelegd, dat wij, in de ellendige taal, waarin het gesteld is, onveranderd overdrukken.

Münster, den 29 Januari 1917.

De bijvolgend beteekende 18. belg. Werkmannen verklaard hiermede de volgenden arbeidskontrakt met het huis Schülken in Waltrop for Hannel afgesloten te hebben.

1. Wij verplichten ons als kokslader aan dezelfde betaling en dezelfde conditien als de duitssche arbeiders van dezelfde kategorie walgens bekwaamheid voor Mk. 6 den tien uurigen arbeidsdag te werken in akkoord bis 8 Marks.

Voor arbeid in akkoord en voor het werken over tien uren, zal een byzondere betaling naar overeenkomst uitgemaakt worden.

De betaling zal plaats hebben aan dezelfde dagen dan by de duitssche arbeiders.

Ik verklaar specialist en in het genoemde vak uitmuntend kundig te zyn De patron mag, als de van my gemaakte verklaringen over onzere bekwaamheid onjuis zyn, ons gelyk onzere werkelijke bentnisse en bekwaamheid werk geven en betalen.

2. Wij verplichten ons onzere in België levende familie uitrykend te onderhouden. De patron mag, in geval, de genoemde onderhoudingen niet uitryken gegeven Worden eene korresponderende som naar aanwyzing van het toestaande bureau tydens de loonbetaling terug behouden en in afstanden van maand tot maand onmiddelbaar aan de onderhouds berechtigde afzenden.

3. Wy erkennen duidelyk de duitssche werkwetten en het reglement in kracht staande op het fabriek voorbehoudende verbintenis van art. 8 van tegenwoordig kontrakt.

4. De verzekering tegen ziekte en ongeval heeft plaats gelyk by de duitssche werklieden.

5. Wij verplichten ons, in het ons aangewezen logement te wonen. Voor logement en onderhoud wordt ons per dag Mk. 3 aangerekend.

6. Ik verklaar gereed te zijn anders wordt het kontrakt als niet geldig beschouwd.

7. De reis van de verdeelingsplaats naar de werkplaats wordt volstrekt op kosten van de patroon. De bedrag voor vakantiereizen en voor de terugreis wordt betaald door het werklied.

8. De kontrakt is geldig van 4 maanden van af den eersten arbeidsdag en mag binnen dezen tyd door geen partyen niet opgegeven worden.

Handteekening.

Richard Garderbecke, wonende te Gentbrugge, getuigde:

«Ik bevond me in het kamp van Romagne. Zekeren morgen had ik pijn op de borst en was ik koortsig; ik kloeg daarover tot een onder-officier. Deze greep me bij de schouders en wierp me tegen den muur.

Dat was de gewoonte: zoodra vermoeidheid of ziekte iemand tot arbeid onbekwaam maakte, werd men geslagen.

Van af 1 Dec. 1916 tot 5 Mei 1917, heb ik maar eens een priester in het kamp van Romagne gezien. Eenmaal kon ik de mis bijwonen en te kommunie gaan. In de barak hadden wij een matras met houtvezels; die moesten ze wegwerpen, want ze wemelde van ongedierte.

Uitgehongerd, met woede in het hart en ieder oogenblik sidderend voor hun leven, gingen de mannen naar het werk. Als een lotgenoot er in geslaagd was een stuk brood te bemachtigen, schenen de oogen van zijn kameraden vlammen te schieten. In deze hel hoorde men een kruisvuur van vloeken en verwenschingen.

Zekeren dag heb ik een frank betaald voor een rat. Ik at er een derde stuk van op en ondanks mijn razenden honger wierp ik de rest in een vlaag van walg weg.

In het hospitaal van Stenay schenen de soldaten, die als bewakers aangesteld waren, gek en vonden er plezier in de patiënten te slaan. De bedden waren A en B gemerkt, naar het zieken waren, die konden opstaan of niet. Als een lijder van bed A op zijn leger gevonden werd, rukte men er hem bij de voeten uit en wierp hem op den grond. Vond men echter een zieke van bed B op, dan werd hij geslagen en ruw op het leger geworpen. Wij leefden in voortdurenden angst.»

Maes Firmin, wonende te Saffelare, verklaart:

«Ik moest op het kerkhof van Montmedy de Fransche, Russische en Duitsche dooden begraven. De discipline was zeer streng. Zekeren dag ging een Rus (De Russen waren daar ook als gevangenen), naar de W.C. Men riep hem wat toe, maar de dompelaar, die doof was, hoorde het niet. Hij werd door een geweerschot gedood.»

Over het hospitaal van Stenay waren de verslagen eensluidend.

Frans Boon van Gent, zei:

«De bewakers waren bruten, die voortdurend de zieken sloegen. Zij trokken de patiënten bij de

voeten uit bed en smeten ze dan op den vloer.»

Veel opgeëischten moesten naar het kamp van Dembley ten Noorden van Verdun.

Vernaille van Tiel, getuigt er over:

«Wij werden zonder reden geslagen. Zekeren dag keek ik bij het werk eens om. Ik kreeg zoo'n geweldigen vuistslag van een Duitsch soldaat in mijn gelaat, dat het bloed mij uit neus en mond sprong.»

Daar in de buurt ligt ook Villiers.

«In deze hel», zegt Carlier Omer van Nederbrakel, «vloekte en verwenschte men zich om den honger, de droefheid en woede.»

Mayens Alfons was in dezelfde streek, te Fontaines.

«Naast mij viel een dorpsgenoot, geheel uitgeput neer. Met vieren namen we hem op en brachten we hem naar het kamp. Een soldaat, die op wacht stond, begon hem te slaan. Den volgende dag was onze makker dood.»

Aloïs Wellekens van Erembodegem, verklaart:

Rond den 25ⁿ December 1916, werd het kamp van Romagne te veel blootgesteld aan het vuur der Franschen en daarom werden wij naar Villiers gebracht en te Romagne vervangen door Russische gevangenen.

We werden aanhoudend met geweerkolven geslagen of kregen schoppen en vuistslagen. Iedere schildwacht bezat een stok, waarvan hij ruimschoots gebruik maakte. Op Zondagnamiddag werden we van arbeid ontheven, maar de Duitschers vonden er genoeg in, ons op een binnenplaats in rij op te stellen, en we moesten daar onbeweeglijk staan, blootgesteld aan de hevige Winterkoude.»

Samijn Gustaaf van Kortrijk:

«Te Dembley waren de matrassen onbruikbaar daar ze vol ongedierte zaten en van zulk een grootte, zooals ik ze nooit gezien heb.»

Roelenbosch van St. Amandsberg:

«De honden worden beter behandeld dan wij door de Duitschers in Frankrijk.»

En toch betoonden velen nog hoogen moed in al dat lijden.

Lees de getuigenis van Jean Dechanël uit Aarlen:

«Den 30ⁿ November 1916, riepen de Duitschers ons samen op de binnenplaats van het Jezuïtenklooster. Alle spoorwegbedienden stonden bij elkaar. Een onder-officier las ons een Duitse nota voor, waarvan wij niets verstonden; een machinist van den Belgischen Staat, uit Aarlen, moest ze voor ons vertalen. Deze luidde ongeveer als volgt:

«Vrienden, men zegt ons, dat zij, die voor de Duitschers willen werken, niet zullen moeten vertrekken. Wat denkt gij er van? Ik denk, dat we ons moeten verdedigen en niet voor hen mogen werken.»

De Duitser liet ons zeggen, dat zij, die wilden werken, zich niet moesten verroeren. Alle spoorwegarbeiders staken eensklaps de armen omhoog en riepen: «Leve België! Weg met Duitschland!»

Wij moesten naar de controle.

De Koning dekoreert het vaandel van het 9^e linie.

Dan werden we naar Guben gestuurd, waar we den 2ⁿ December aankwamen. De barakken waren verwarmd. Men scheen ons met rust te zullen laten, toen ik rond den 10ⁿ met dertig kameraden verzocht werd «onder de klok» te komen. (Dat was op de markt.)

Weldra kwam er een nijveraer en zonder wat te zeggen tot ons, huurde hij ons en bracht hij ons naar Ratibor (grens van Silezië).

Daar kwamen we in een fabriek van elektrische inrichtingen. Ongeveer 3000 vrouwen werkten er reeds, evenals enkele Russische gevangenen.

Wij weigerden elken arbeid en zeiden tot den directeur, dat men ons tegen onzen wil opgelicht had en dat we in 't geheel geen werkloozen waren.

De bestuurder scheen dat vervelend te vinden, want men had hem wijsgemaakt, dat we uit België weggestuurd waren, om onlusten en twist met Duitsche soldaten te vermijden.

Hij telefoneerde naar het kamp en drukte zijn ontevredenheid er over uit, dat men hem zoo bedrogen had, dat hij reisonkosten had gemaakt, enz.

Het kamp antwoordde dat hij de mannen mocht terug sturen en dat zijn onkosten zouden terugbetaald worden.

Wij werden dus weer naar Guben gezonden, waar men ons nauwkeurig aftastte en voorloopig ons geld in beslag nam.

Van dit geld nam men de onkosten voor de reis en het verblijf te Ratibor, 18 mark 60 per man. Wie geld had, moest betalen voor die er geen bezat.

Dan stelde men ons op rang in de sneeuw, die ons tot aan de knieën reikte en we kregen formeel verbod ons te verplaatsen.

En 't sneeuwde al maar voort. Wij bleven in die houding van tien uur 's avonds tot half elf 's morgens, zonder eten of drinken.

Indien een van ons het ongeluk had, een schuilplaats tegen den muur te zoeken, werd hij afgeslagen.

Om half elf kwam de generaal ons melden, dat we gestraft en op half rantsoen gesteld zouden worden. Bovendien nam hij drie gijzelaars uit onze groep, welke hij naar een tuchtkamp stuurde.

We kregen toen een kop thee en vier Fransche beschuiten als rantsoen. Dat gebeurde op 14 December 1916.

Men liet ons dan met rust tot begin Februari. Toen werden we weer «onder de klok» samenge-roepen. Ik slikte tabak en zeep in, en verklaarde mij ziek. De dokter, die mij onderzocht, stelde een bronchite vast. Mijn kameraden werden naar een dennenbosch gevoerd, maar weigerden te werken. Zij werden door den baas en de bosch-wachters geslagen.

Deze kastijding scheen niet voldoende, want ze moesten 48 uur zonder voedsel in het bosch blijven. Ongeveer tien dagen later keerden ze naar het kamp terug.

Daar werden ze in een onverwarmde barak op-gesloten, zonder zak of zelfs stroo om op te lig-gen, en 't was verboden onder elkaar te spreken.

Na 48 uur in dien toestand doorgebracht te hebben en van alles beroofd te zijn, werden zij naar de barakken teruggestuurd.

Daar ik in het hospitaal was, kon ik hun 's avonds eenige beschuiten toewerpen.

Maar deze werden door de schildwachten op-genomen en in de gemakken geworpen.

Einde Februari 1917, verzamelden de Duit-schers ongeveer 1500 burgers en zonden ze naar Oost-Pruisen. Ik weet niet, wat er van hen ge-worden is.

Wat mij betreft, ik bevond me nog altijd in het hospitaal en werd op 27 Februari naar België teruggezonden, waar ik op 3 Maart aankwam.